

4 Verschillen tussen scholen en leerlingen

In de vorige hoofdstukken beschreven we het onderwijsleerproces op het gebied van mondelinge taalvaardigheid op de deelnemende scholen. Daarnaast schetsten we de taalachtergrond van leerlingen. Ook beschreven we hoe de leerlingen in dit peilingsonderzoek presteerden op de taken voor luister-, spreek- en gespreksvaardigheid. In dit hoofdstuk gaan we in op verschillen in prestaties tussen leerlingen en scholen. Ook maken we een koppeling met kenmerken van het onderwijsleerproces en de achtergrond van leerlingen.

We proberen een antwoord te vinden op de vragen:

- Hoe groot zijn verschillen tussen scholen en leerlingen op de subdomeinen luisteren, spreken en gesprekken?
- Hangen de prestatieverschillen samen met kenmerken van het onderwijsleerproces op het gebied van de mondelinge taalvaardigheid?
- Of zijn het vooral domeinspecifieke (zoals de thuistaal), of algemene achtergrondkenmerken (zoals het geslacht) van leerlingen en scholen (zoals schoolgrootte) die samenhang vertonen met prestatieverschillen?

4.1 Gehanteerde aanpak

Om dit te onderzoeken kijken we voor de drie subdomeinen luisteren, spreken en gesprekken afzonderlijk naar de samenhang tussen de prestaties van leerlingen aan de ene kant en de domeinspecifieke en algemene achtergrondkenmerken van scholen en leerlingen aan de andere kant. We doen dit per subdomein. Het bleek namelijk niet mogelijk om een totaalscore voor mondelinge taalvaardigheid te construeren. Daarvoor hingen de scores op de subdomeinen onderling niet sterk genoeg samen. Het ontbreken van samenhang is mogelijk te verklaren door andere (niet-talige) aspecten die de prestaties op de taken in dit peilingsonderzoek beïnvloeden, zoals het ervaren gevoel van veiligheid in de klas.

Per subdomein kijken we dus naar de mate waarin prestaties tussen scholen en leerlingen verschillen en hoe we deze verschillen kunnen toeschrijven aan kenmerken van het onderwijsleerproces op het gebied van de mondelinge taalvaardigheid, die we in dit peilingsonderzoek in kaart hebben gebracht. Maar, zoals in hoofdstuk 1 aangegeven, ontstaat er van sommige kenmerken geen eenduidig beeld, als we de antwoorden van schoolleiders op basis van de vragenlijst vergelijken met de antwoorden uit de interviews met leerkrachten uit het verdiepend onderzoek²⁵. Daarom nemen we alleen die kenmerken mee waarvoor het beeld

²⁵ Kenmerken waarvoor dit geldt zijn: registratie van vorderingen, gerichte ondersteuning bij achterblijvers, frequentie aandacht voor het domein bij taalonderwijs, frequentie aandacht voor het domein bij andere vakken en het percentage leerkrachten met nascholing op het gebied van de mondelinge taalvaardigheid.

wél eenduidig is. Aan deze kenmerken voegen we het gemiddelde spreekklimaat in de klas toe. Het spreekklimaat is gebaseerd op de oordelen die leerlingen gaven op vier stellingen over het spreekklimaat in de klas (op een schaal van 1 tot 5, zie hoofdstuk 2). We nemen dit kenmerk mee als schoolkenmerk. Het bleek namelijk dat verschillen in ervaren spreekklimaat in grote mate toe te schrijven zijn aan verschillen tussen klassen (en hier dus: scholen).

Bij het onderzoeken van de samenhang tussen kenmerken van het onderwijsleerproces en prestaties op mondelinge taalvaardigheid, houden we rekening met een aantal domeinspecifieke en algemene leerlingkenmerken. Die hangen mogelijk ook samen met de verschillen in mondelinge taalvaardigheid. De domeinspecifieke leerlingkenmerken, zoals thuistaal en de aanwezigheid van taaldragers thuis, zijn gebaseerd op informatie uit de leerlingvragenlijst. Algemene leerlingkenmerken, zoals leeftijd, zijn bij de school opgevraagd. Dit geldt ook voor de score op de toets Begrijpend Lezen, medio groep 7. Tot slot houden we rekening met een aantal algemene schoolkenmerken die samen kunnen hangen met prestatieverschillen, bijvoorbeeld regio en stedelijkheid.

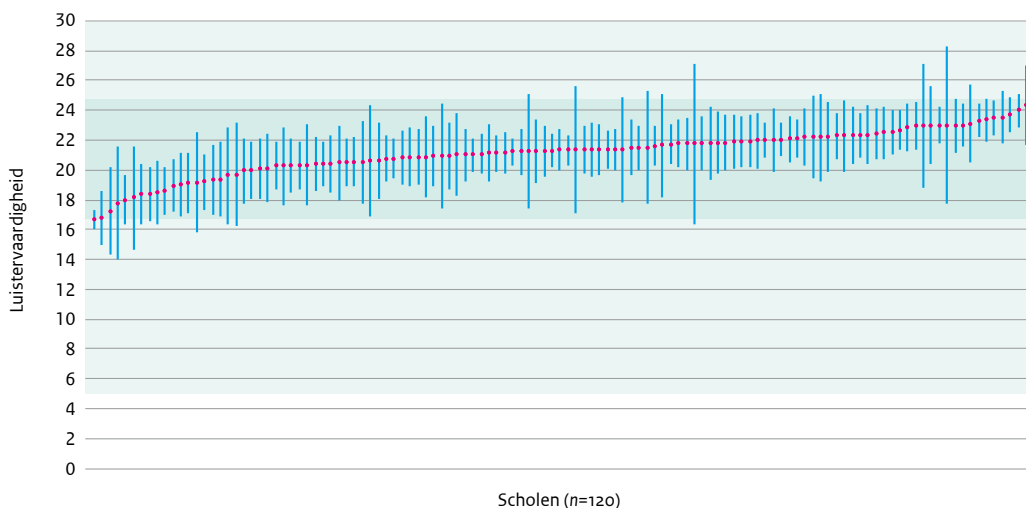
4.2 Verschillen in prestaties

Voordat we ingaan op de samenhang tussen de kenmerken van het onderwijsleerproces en de leerlingprestaties, gaan we eerst na of scholen überhaupt van elkaar verschillen in leerlingprestaties op het gebied van mondelinge taalvaardigheid. Ook willen we weten hoe groot die verschillen tussen scholen zijn, vergeleken met de verschillen die we tussen leerlingen zien. We beantwoorden daarvoor de volgende vraag:

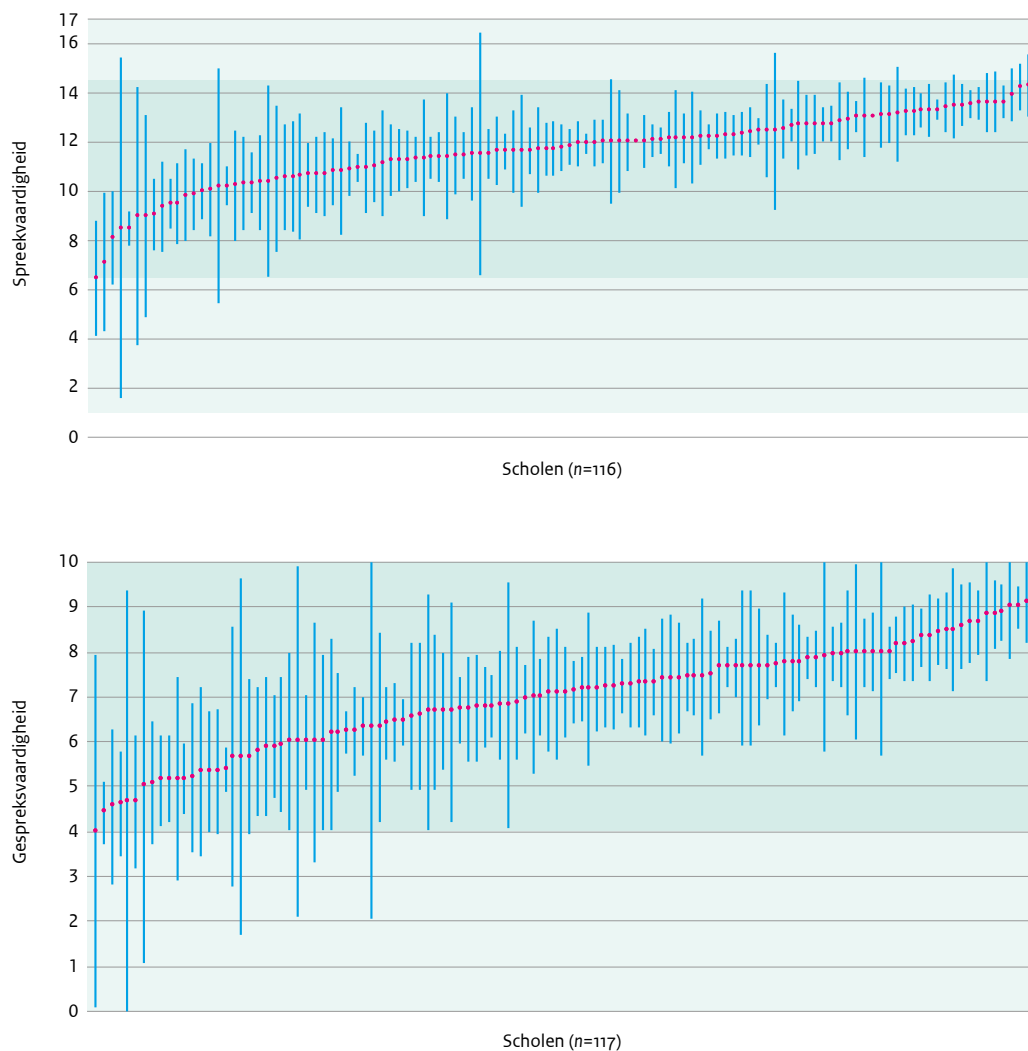
Hoe groot zijn de verschillen in prestaties tussen scholen en leerlingen op de subdomeinen luisteren, spreken en gesprekken?

Op de ene school blijken leerlingen beter te presteren dan op de andere school. In figuur 4.2a is te zien hoe de gemiddelde schoolscores op de drie subdomeinen variëren tussen scholen.

Figuur 4.2a – Gemiddelde schoolscores op luistervaardigheid, spreekvaardigheid en gespreksvaardigheid. Lichtblauwe verticale strepen representeren het 95% betrouwbaarheidsinterval rond de gemiddelde schoolscore²⁶. De donkergroene markering geeft de spreiding tussen scholen weer; de lichtgroene markering de totale spreiding van de leerlingsscores.

²⁶ Het 95 procent betrouwbaarheidsinterval geeft de scorerange weer waarbinnen het daadwerkelijke schoolgemiddelde zich met 95 procent zekerheid bevindt. Het betrouwbaarheidsinterval wordt bepaald door de spreiding van leerlingsscores rondom het schoolgemiddelde en het aantal leerlingen per school.

Respectievelijk 6, 18 en 17 procent van de prestatieverschillen op de luister-, spreek- en gesprekstaak kan worden toegeschreven aan verschillen op het niveau van de school en haar omgeving (zoals verschillen tussen wijken). Het overige deel van de verschillen bevindt zich op het niveau van de leerling. Bij de prestaties op de subdomeinen spreken en gesprekken zijn de schoolverschillen relatief groot, zowel in vergelijking met het subdomein luisteren als met ander onderwijsonderzoek. Scheerens en Bosker (1997) rapporteren in een meta-analyse bijvoorbeeld een gemiddelde van 9 procent.

Uit figuur 4.2a blijkt ook dat er aanzienlijke verschillen zijn tussen prestaties van individuele leerlingen. Als deze verschillen groot zijn, zien we dat de betrouwbaarheidsmarge rondom het schoolgemiddelde ruimer wordt. Deze marge is ook ruimer als weinig leerlingen de taak op de betreffende school uitvoerden. Over het algemeen zijn de verschillen tussen leerlingen²⁷ bij scholen die gemiddeld goed presteren op luister-, spreek- en gespreksvaardigheid kleiner dan bij scholen die gemiddeld lager scoren.

²⁷ Gemeten als de standaarddeviatie, een maat die uitdrukking geeft aan de variabiliteit van de leerlingcores.

4.3 Samenhang tussen leerlingprestaties en school- en leerlingkenmerken

We stelden vast dat verschillen in leerlingprestaties deels verklaard worden door verschillen tussen scholen. De vraag is nu of deze verschillen tussen scholen kunnen worden gerelateerd aan de gemeten kenmerken van het onderwijsleerproces. We beantwoorden daarvoor de volgende vraag:

Hangen de prestatieverschillen samen met gemeten kenmerken van het onderwijsleerproces op het gebied van de mondelinge taalvaardigheid? Of zijn het vooral domeinspecifieke (zoals de thuistaal) of algemene achtergrondkenmerken (zoals het geslacht) van leerlingen die samenhang vertonen met prestatieverschillen?

Om dit te onderzoeken is eerst gekeken naar onderlinge verbanden tussen de gemeten kenmerken van het onderwijsleerproces. Uit deze verkennende analyse bleek dat sommige kenmerken randvoorwaarden vormen voor het vinden van samenhang tussen de overige kenmerken en de prestaties op de onderdelen luisteren, spreken en gesprekken. Bij het subdomein gesprekken is zo'n randvoorwaarde bijvoorbeeld het gemiddelde spreekklimaat in de klas. Daarom is in de analyses gekeken naar hoe sommige kenmerken samen van invloed zijn op de mondelinge taalvaardigheid.

Tabel 4.3a²⁸ toont de invloed van de verschillende domeinspecifieke en algemene kenmerken van scholen en leerlingen op de totaalscore voor luisteren, spreken en gesprekken²⁹. Een plus (+) in de tabel betekent dat leerlingen op scholen met het betreffende kenmerk een significant hogere score halen dan leerlingen op scholen zonder dit kenmerk. Het omgekeerde geldt voor een kenmerk met een min (-).

Het is belangrijk hier op te merken dat het telkens alleen gaat om samenhang tussen school- en leerlingkenmerken aan de ene kant en de vaardigheid van leerlingen aan de andere kant. Het gaat dus niet om oorzaak-gevolgrelaties. Zo zien we in tabel 4.3a dat de mate van ervaren spreekvrijheid samenhangt met een hogere score op luisteren, spreken en gesprekken. Maar het is niet zo dat die hogere mate van spreekvrijheid de hogere score op luisteren, spreken en gesprekken veroorzaakt. Het is ook mogelijk dat een hogere vaardigheid op het gebied van luisteren, spreken en gesprekken juist een hogere mate van ervaren spreekvrijheid tot gevolg heeft.

²⁸ In de analyses die aan dit hoofdstuk ten grondslag liggen is de invloed van alle achtergrondkenmerken meegenomen, door middel van stapsgewijze meerniveau-analyses. In het eindmodel zijn, naast alle kenmerken van het onderwijsleerproces en de algemene kenmerken van scholen, leerlingpopulatie en leerlingen, alleen die domeinspecifieke kenmerken van leerlingen opgenomen die een significante samenhang vertoonden met de luister-, spreek- en gespreksvaardigheid (met $p < .05$). Zie voor een uitgebreide beschrijving van de meerniveau-analyse het technisch rapport bij het peilingsonderzoek Mondelinge taalvaardigheid (Inspectie van het Onderwijs, 2019).

²⁹ Bij de meerniveau-analyse van het onderdeel gesprekken zijn ook algemene kenmerken van het gehele gesprek ter controle meegenomen. Het gaat om de kenmerken: mate waarin het gespreksdoel is bereikt, evenwichtigheid van het gesprek als geheel, mate van sturing door de toetsleider en effect van het gedrag van de toetsleider. Want het is mogelijk dat de kwaliteit van het gesprek als geheel voor een groot deel bepaalt of de individuele gespreksvaardigheid al dan niet goed tot uiting komt. Hoewel de eerste drie gesprekskenmerken wel een positief verband houden met de individuele gespreksvaardigheid, beïnvloeden ze niet de mate waarin de andere kenmerken samenhang vertonen met de gespreksvaardigheid.

Tabel 4.3a – Samenhang van prestaties op luisteren, spreken en gesprekken met domeinspecifieke en algemene school- en leerlingkenmerken

Kenmerken n leerlingen (scholen)	Subdomein Mondelinge taalvaardigheid		
	Luisteren 1518 (120)	Spreken 1354 (116)	Gesprekken 1368 (117)
Onderwijsleerproces			
Gemiddeld spreekklimaat in de klas			
Doelen in school- of taalbeleidsplan (geen/globaal/expliciet)			
Percentage tijd mondelinge taalvaardigheid (MTV)			
Aantal keer MTV op agenda		Rol schoolleiding	
Gebruik zelf uitgewerkte leerlijn			
Gebruik zelf ontwikkeld materiaal			
Gebruik toetsen			
Gebruik observaties			
Aantal keer MTV taken oefenen in groep 8			
Mate van betrokkenheid schoolbestuur			Spreekklimaat
Rol schoolleiding (laat leerkrachten vrij/betrokken bij MTV onderwijs)		+	
Domeinspecifieke leerling- en populatiekenmerken			
Score op begrijpend lezen	+	+	+
Aantal taalactiviteiten thuis	+		
Aantal taalactiviteiten met ouders	-		
Aantal taaldragers thuis	+		
Mate van ervaren spreekvrijheid	+	+	+
Migratieachtergrond (met versus zonder)		+	+
Thuis taal (anderstalig versus Nederlands (NL))			
Percentage leerlingen op school met NL als thuistaal			
Percentage leerlingen in groep 8 met NL als thuistaal			
Percentage leerlingen op school met uitgesproken taalrijke thuissituatie			
Leerlingachtergrond			
Sekse (jongens versus meisjes)		+	+
Leeftijd		-	
Hoogste opleiding van ouders (zeer laag/laag/middelbaar/hoog)			
Leerlinggewicht (0/0,3/1,2)			
Schoolachtergrond en algemene populatiekenmerken			
Regio (Noord/Midden/Zuid/Oost)			
Urbanisatiegraad (niet/weinig stedelijk versus matig/zeer sterk stedelijk)			
Denominatie (openbaar/christelijk/algemeen bijzonder & antroposofisch)			
Schoolgrootte (tot 200 versus 200+ leerlingen)			
Percentage gewichtenleerlingen in groep 8	-		

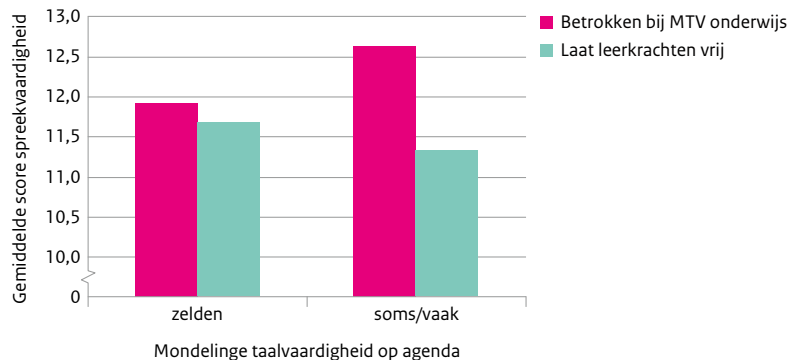
Onderwijsleerproces

Tabel 4.3a laat zien dat twee kenmerken van het onderwijsleerproces, in samenhang, verband houden met prestaties op het subdomein spreken. Dit zijn de mate waarin mondelinge taalvaardigheid op de agenda van de teamvergaderingen staat en de rol van de schoolleiding. In dit onderzoek wordt er een onderscheid gemaakt tussen een schoolleider die:

- betrokken is bij het vormgeven van het mondelinge taalvaardigheidsonderwijs, door bijvoorbeeld leerkrachten inhoudelijke feedback te geven, of leerkrachten te stimuleren het mondelinge taalvaardigheidsonderwijs te ontwikkelen;
- leerkrachten vrij laat om het onderwijs in mondelinge taalvaardigheid in te richten.

Op scholen waar de schoolleider betrokken is bij het vormgeven van het onderwijs in mondelinge taalvaardigheid, presteren leerlingen beter op het onderdeel spreken, dan op scholen waar de schoolleiding de leerkrachten vrij laat om het onderwijs in mondelinge taalvaardigheid in te richten. Dit verschil zien we vooral bij scholen die het onderwijs in mondelinge taalvaardigheid ook in de teamvergadering bespreken (zie figuur 4.3a). Op scholen waar het onderwerp mondelinge taalvaardigheid zelden wordt geagendeerd, houdt de betrokkenheid van de schoolleider geen verband met de prestaties van leerlingen op de spreektaak. Leerlingprestaties op de spreektaak zijn verreweg het hoogst op scholen met een schoolleiding die betrokken is bij het onderwijs in mondelinge taalvaardigheid én waar dit onderwerp met het team wordt besproken.

Figuur 4.3a – Gemiddelde spreekvaardigheid op scholen in relatie met de betrokkenheid van de schoolleiding en de mate waarin mondelinge taalvaardigheid (MTV) op de agenda van de teamvergadering staat

Voor het domein gesprekken geldt dat het spreekklimaat in de klas en de mate van betrokkenheid van het schoolbestuur bij het onderwijs in mondelinge taalvaardigheid in samenhang verband houden met prestaties op het subdomein gespreksvaardigheid. De mate van betrokkenheid van het schoolbestuur bij het onderwijs in mondelinge taalvaardigheid is in dit onderzoek gemeten als de mate waarin het schoolbestuur:

- a) het mondelinge taalvaardigheidsonderwijs bespreekt met de schoolleiding;
- b) een visie heeft op het mondelinge taalvaardigheidsonderwijs;
- c) zicht heeft op de kwaliteit van het onderwijs in mondelinge taalvaardigheid.

We vinden geen algemeen verband tussen de betrokkenheid van het schoolbestuur bij het onderwijs in mondelinge taalvaardigheid en prestaties op de gesprekstaak. Alleen op scholen waar het spreekklimaat in de klas relatief slecht is (<3.78 op een schaal van 5), is er een positief verband tussen de mate van betrokkenheid van het schoolbestuur bij het onderwijs in mondelinge taalvaardigheid en de gespreksvaardigheid van de leerlingen. Dus, hoe meer betrokken het schoolbestuur op deze scholen betrokken is bij het onderwijs in mondelinge taalvaardigheid, hoe hoger de gespreksvaardigheid van de leerlingen is.

Tabel 4.3a laat zien dat er geen afzonderlijke kenmerken van het onderwijsleerproces zijn die significant verband houden met prestaties op de luistertaak. Maar, deze kenmerken samen leveren wel een bijdrage aan het verklaren van verschillen in leerlingprestaties. Zo wordt bij het onderdeel luisteren een aanzienlijk deel van de schoolverschillen (84 procent; zie paragraaf 4.4 in dit hoofdstuk) verklaard door kenmerken die zijn meegenomen in dit onderzoek.

Domeinspecifieke leerlingkenmerken

Scores op begrijpend lezen worden ook wel gezien als een proxy voor algemene educatieve kwaliteiten (Mol & Bus, 2011) en vertonen een verband met alle subdomeinen mondelinge taalvaardigheid. Hoe hoger de score op begrijpend lezen, hoe hoger de prestaties voor luisteren, spreken en gesprekken. Verreweg de sterkste samenhang wordt gevonden bij prestaties op het onderdeel luisteren.

Ook de mate van ervaren spreekvrijheid hangt samen met de prestaties op alle subdomeinen. Hoe hoger de mate van ervaren spreekvrijheid, hoe hoger leerlingen scoren op de taken voor luisteren, spreken en gesprekken. Hier is het verband het sterkst met de prestaties op het onderdeel gesprekken. Gezien de aard van de gesprekstaak ligt dit ook in de lijn der verwachting. Dat de mate van spreekvrijheid ook samenhangt met luisterprestaties ligt minder voor de hand. Misschien representeert de ervaren spreekvrijheid ook een meer algemeen gevoel van veiligheid in de klas. Dat is iets dat een positief verband houdt met schoolprestaties in het algemeen (Koth, Bradshaw, & Leaf, 2008; Scheerens, 2013).

Naast de kenmerken 'score op begrijpend lezen' en 'mate van ervaren spreekvrijheid,' zijn er nog een aantal domeinspecifieke leerlingkenmerken of kenmerken van de leerlingpopulatie die samenhangen met prestaties op een bepaald subdomein. Zo behalen leerlingen zonder migratieachtergrond een hogere score op de onderdelen spreken en gesprekken dan leerlingen met een migratieachtergrond³⁰. De taalrijkheid van de thuissituatie houdt verband met prestaties op het onderdeel luisteren. Hoe meer taalactiviteiten leerlingen thuis ontplooiën en hoe meer taaldragers er in huis aanwezig zijn, hoe hoger leerlingen scoren op het onderdeel luisteren. Ondernemen leerlingen veel taalactiviteiten met hun ouders? Dan is hun score op het onderdeel luisteren juist lager dan bij leerlingen die dit minder doen.

Algemene leerling- en schoolkenmerken

Ook zijn er nog een aantal algemene leerlingkenmerken die samenhangen met prestaties op de drie subdomeinen. Zo scoren meisjes hoger op de onderdelen spreken en gesprekken dan jongens. Dit is in lijn met resultaten uit andere onderzoeken (Inspectie van het onderwijs, 2018; Stichting Cito Instituut voor Toetsontwikkeling Arnhem, 2014). Ook leeftijd hangt samen met spreekvaardigheid. Oudere leerlingen zijn op het onderdeel spreken minder vaardig. Een mogelijke verklaring hiervoor is dat oudere leerlingen vaak de leerlingen zijn die hebben gedoubleerd. Deze leerlingen laten over het algemeen lagere prestaties zien (CVTE, 2018).

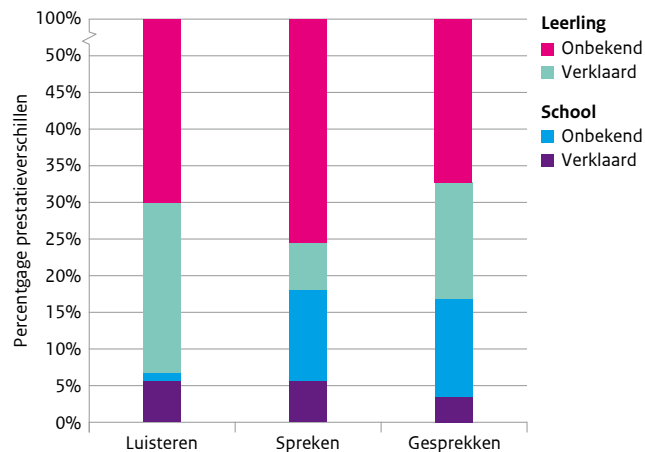
Het percentage gewichtenleerlingen in groep 8 houdt verband met de luistervaardigheid. Hoe meer gewichtenleerlingen er in de klas zitten, hoe lager de prestaties zijn van leerlingen op het onderdeel luisteren.

³⁰ Als we in de analyses geen rekening houden met de migratieachtergrond van de leerlingen, zien we juist een verband tussen de thuistaal en prestaties. Leerlingen met een andere thuistaal dan het Nederlands hebben lagere scores op het onderdeel spreken dan leerlingen met het Nederlands als thuistaal. Thuistaal en het wel of niet hebben van een migratieachtergrond zijn wel aan elkaar gerelateerd, maar niet 1 op 1. Zo spreekt 41 procent van de leerlingen met een migratieachtergrond thuis Nederlands. 4 procent van de leerlingen zonder migratie-achtergrond spreekt thuis geen Nederlands. Een deel van de prestatieverschillen wordt dus verklaard door een gemene deler in de kenmerken thuistaal en migratieachtergrond. Maar elk van deze kenmerken verklaart ook een uniek deel aan verschillen.

4.4 Verschillen verklaard

De eerder genoemde kenmerken verklaren niet alle prestatieverschillen die er zijn, zie figuur 4.4a.

Figuur 4.4a – Percentage prestatieverschillen verklaard/onbekend, met de gemeten kenmerken uit het onderzoek op het niveau van de leerling en het niveau van de school

Figuur 4.4a laat zien dat we in dit onderzoek het meeste zicht hebben gekregen op kenmerken die de verschillen tussen scholen op het onderdeel luisteren verklaren. Eerder gaven we aan dat 6 procent van de prestatieverschillen bij luisteren toe te schrijven is aan verschillen tussen scholen. Van deze verschillen is 84 procent te verklaren met de kenmerken die we hebben meegenomen. We hebben de minste grip op kenmerken die schoolverschillen in gespreksvaardigheid verklaren. Daar verklaren we slechts een vijfde van de in totaal 17 procent aan schoolverschillen. Voor spreken is de verklaarde variantie op schoolniveau ook gering. Daar verklaren we ongeveer een derde van de in totaal 18 procent aan schoolverschillen.

Ook van de gevonden verschillen tussen leerlingen, verklaren we in dit onderzoek het grootste deel bij het subdomein luisteren. Het gaat om 25 procent van de in totaal 94 procent aan prestatieverschillen op leerlingniveau. Verschillen tussen leerlingen in spreek- en gespreksvaardigheid zijn minder goed te verklaren. Voor spreken kunnen we slechts 8 procent (van de in totaal 82 procent) van de verschillen op leerlingniveau relateren aan kenmerken die we in dit onderzoek hebben gemeten. Voor gesprekken is dit 9 procent van de in totaal 83 procent aan prestatieverschillen tussen leerlingen.

In totaal zorgen alle meegenomen kenmerken van scholen en leerlingen ervoor dat 29 procent van de prestatieverschillen voor luistervaardigheid zijn te verklaren. Voor spreek- en gespreksvaardigheid is dit respectievelijk 12 en 19 procent.

4.5 Conclusie

Op de ene school blijkt de mondelinge taalvaardigheid van leerlingen beter dan op de andere school. Vooral voor de subdomeinen spreken en gesprekken geldt dat een aanzienlijk deel van de prestatieverschillen tussen leerlingen toe te schrijven is aan de school (respectievelijk 18 en 17 procent).

Kenmerken van het onderwijsleerproces die samenhangen met de prestatieverschillen zijn de rol van de schoolleiding, het schoolbestuur en het spreekklimaat. Deze kenmerken houden in samenhang verband met de prestaties op spreken en gesprekken. Op scholen met een relatief slecht spreekklimaat is de gespreksvaardigheid hoger als het schoolbestuur betrokken is bij het onderwijs in mondelinge taalvaardigheid. Op scholen met een schoolleider die betrokken is bij het onderwijs in mondelinge taalvaardigheid,

hebben leerlingen hogere spreescores dan op scholen met een schoolleider die leerkrachten vrij laat om het mondelinge taalvaardigheidsonderwijs vorm te geven. Dit geldt vooral voor scholen waar mondelinge taalvaardigheid ook vaak op de agenda van de teamvergadering staat.

Naast deze kenmerken van het onderwijsleerproces, zijn het vooral domeinspecifieke leerlingkenmerken die prestatieverschillen verklaren. Zo is de luister-, spreek- en gespreksvaardigheid hoger als leerlingen hoger scoren op begrijpend lezen. Dit geldt ook voor de mate van ervaren spreekvrijheid. Hoe meer spreekvrijheid een leerling ervaart, hoe hoger de luister-, spreek- en gespreksvaardigheid van deze leerling. Hoewel dit leerling- en geen schoolkenmerken zijn, is in ieder geval de spreekvrijheid wel een kenmerk dat door onderwijs te beïnvloeden is. Het vergroten van het gevoel van spreekvrijheid van leerlingen, zou ervoor kunnen zorgen dat bepaalde aspecten van de mondelinge taalvaardigheid beter tot uiting kunnen komen.